

ARTICLES CENTRALS

Les múltiples cares de la veritat

Cath Collins

Professora a l'Ulster University i directora de l'Observatori de Justícia Transicional de la Universitat Diego Portales, Xile.

El terme "Comissió de la Veritat" sol referir-se a un "comitè de notables", oficial (estatal), creat per investigar períodes recents de violència política o greus violacions dels drets humans i informar-ne de manera pública. El seu producte acabat té un estatus indeterminat, però potent, com a aproximació a una història oficial. L'informe produït per una d'aquestes comissions no és una obra periodística més ni un relat narratiu. No constitueix una prova jurídica ni tampoc un veredict legal, ni tan sols quan té una forta connotació moral. Més aviat la fortalesa de l'informe d'una comissió de la veritat rau en el fet que constata que certs esdeveniments específics, terribles, espantosos, van passar durant un període concret, en un lloc assenyalat, un dia determinat. Afirma que van succeir i, a vegades, explica com i per què ho van fer. Michael Ignatieff ha afirmat que aquesta manera d'explicar la veritat "estreny els marges de les mentides acceptables". Refutar la propaganda, prohibir la negació o la reescriptura de la història i refutar les mentides i el silenci dels perpetradors, de les seves organitzacions i dels seus règims són, indubtablement, objectius nobles. Tanmateix, la idea mateixa de veritat, per no parlar d'una veritat única sancionada per l'Estat, pot ser problemàtica si realment vivim en una era de "postveritat".

La primera Comissió de la Veritat dels temps moderns va ser creada a l'Argentina l'any 1985, després de la fi de la dictadura militar que va assassinar i va fer desaparèixer més de 10.000 persones. En les tres dècades transcorregudes des d'aleshores, desenes de comissions més, celebrades a altres parts d'Amèrica Llatina i a tot el món, han escrit nous capítols en el tràgic compendi de les pèrdues humanes. Els seus informes omplen centenars o milers de pàgines: contundents relats d'inhumanitat, resistència i coratge.

Sovint s'elaboren mitjançant una barreja de testimonis de primera mà i la pacient recollecció de documents, registres i relats fragmentaris. En els últims temps s'han fet esforços dignes d'elogi per tenir en compte els danys menys visibles, les experiències de subjectes col·lectius –no només individuals–, la violència de gènere i tota la gamma de danys pèrfids i despietats que els éssers humans s'infligeixen els uns als altres.

“ Refutar la propaganda i les mentides dels perpetradors i prohibir la negació de la història són objectius nobles. Tanmateix, la idea de veritat pot ser problemàtica ”

Tant si prova d'explicar, documentar, escriure la història o simplement descriure, els pesats volums dels informes de les comissions aporten un aire de dignitat i serietat a les garanties estatals que tot serà conegut, descobert, pres seriosament i despullat. Però, com ens ajuda? Pot salvar-nos? A quin cost? En sentit estricte, pot realment dur-se a terme? Molts dels informes de comissions de la veritat d'Amèrica Llatina comencen amb unes paraules procedents de l'evangeli de Sant Joan: “La veritat us farà lliures“. Tanmateix, l'experiència i els resultats d'aquestes comissions suggereixen que la veritat pot ser un desafiament elusiu, interminable i fins i tot impossible.

Per què és així? D'una banda, l'acte mateix d'intervenir, sospesar i provar la veritat del que es relata davant de la comissió –essencial per donar solidesa a les conclusions– pot socavar la capacitat d'acollida i acceptació de les declaracions de les víctimes i els supervivents. Els testimonis poden estar equivocats o poden no recordar amb exactitud. Poden també –per impopular que sigui dir-ho–, distorsionar, seleccionar o apropiat-se de la veritat. És més fàcil, sens dubte, imaginar que els perpetradors són els que faran aquest tipus de coses. Podríem raonar que els que posseïen les armes, donaven les ordres i cavaven les tombes estaran interessats a autojustificar-se, autoexculpar-se o directament falsejar-ho tot. Per què haurien de voler que la veritat surti a la llum i, encara menys, participar en la seva narració? Però si no hi són presents, com succeeix moltes vegades, segurament la història serà incompleta. I si hi són,

poden infringir nova violència a la memòria de les seves víctimes, si volen justificar o enaltir el que es va fer. I què dir d'aquelles comunitats o societats, com la d'Irlanda del Nord i moltes altres, en les quals la violència va ser un fenomen absolutament estès i filtrat en la societat, en comptes d'emanar només d'un grup, o des de l'Estat cap 'a baix'? On es van concloure velles disputes sota el pretext del conflicte ideològic, on el veí va lluitar contra un altre veí, on la víctima d'ahir es va convertir en el perpetrador de demà, i on qui va posar la bomba va morir juntament amb els seus objectius. Aquestes són les veritats indomables que envolten els conflictes, i la seva revelació pot resultar tant o més verinosa per a la pau com ho pot ser el silenci. Volem la veritat a qualsevol preu? Tota la veritat? Sempre?

“ Volem la veritat a qualsevol preu? Tota la veritat? Sempre? ”

Si es contesta afirmativament, sabem amb claredat en què consisteix la veritat que busquem i com obtenir-la? L'any 1999, la Comissió de la Veritat oficial de Guatemala, patrocinada per l'ONU, va concloure que la violència “contrainsurgent” de l'exèrcit havia comès genocidi en contra dels pobles indígenes maies. En el mateix any, Rigoberta Menchú, líder indígena guardonada amb el Premi Nobel de la Pau, l'autobiografia de la qual es va fer famosa per haver donat a conèixer la matança al món, va ser fortament qüestionada sobre l'exactitud fàctica del relat d'alguns episodis claus de la seva vida. Posteriorment, va reconèixer algunes discrepàncies, afirmant, tanmateix, que la seva era una altra manera de dir les veritats. El seu “testimoni”, va dir, no era i no pretenia ser facticitat forense occidental. Es pretenia una invocació poètica de la solidaritat, una apel·lació a la comprensió afectiva, més que a la cognitiva.

La Comissió de la Veritat sud-africana, per la seva banda, va introduir la noció que hi havia almenys quatre modalitats coexistents de veritat: factual o forense; narrativa-personal; social; i curativa o restaurativa. La tipologia ha estat criticada, però hi ha una pregunta subjacent més important que és si podem suportar la indeterminació d'aquestes categories estratificades. El que s'afirma, amb quins estàndards i garanties

d'exactitud, veracitat i completesa, és senzillament massa diferent entre una categoria i una altra per a ser comparat de manera significativa. Sovint es diu que una de les grans fortaleeses del format de les comissions de la veritat és, justament, el fet que ofereix a les víctimes una plataforma i una veu. S'assevera que, desproveïdes dels procediments inquisitorials o acusatoris dels tribunals, les comissions de la veritat permeten als supervivents i familiars pujar a l'escenari i ser escoltats, creguts i reconeguts davant de la nació. Són freqüents les teories sobre el potencial catàrtic o terapèutic d'aquestes trobades, però sovint són expressades per persones amb pocs coneixements de psicologia individual o social en relació amb la curació i el trauma. A la pràctica, les opinions de supervivents i testimonis difereixen notablement. Per a alguns, donar el seu testimoni els proporciona apoderament i dignitat. Per a d'altres, justament el contrari. En alguns casos voldrien que la seva veritat tingués el tipus de conseqüències que només un tribunal de justícia pot imposar. I en ocasions pot ser que se sentin enganyats quan als seus torturadors se'ls permet, com a Sud-àfrica, rebre l'absolució secular en forma d'amnistia a canvi de recitar una lletania de confessions de vegades desapassionada o fins i tot triomfant.

“ Les societats que comencen el llarg i dur camí d'enfrontar-se al passat aprendran que la Comissió de la Veritat pot no ser un punt d'arribada sinó la primera escaramussa d'una nova guerra de paraules i significats ”

Quin és, al cap i a la fi, el propòsit específicament social d'una comissió? És només un espai per a la trobada de víctimes, supervivents i perpetradors o hauria d'intentar explicar una història més àmplia de causes i conseqüències, col·lusió i maldat col·lectiva? Potser entre l'àmplia varietat de vehicles i plataformes de denúncia, demanda i contrademanda que existeixen, les comissions poden, d'una manera singular, intentar ajudar les societats a entendre com poden haver arribat fins aquest punt i com podrien evitar apropar-s'hi en el futur. Aquesta és la idea central del “mai

més“ que apareix una vegada i una altra en els mandats, propòsits i esperances col·lectives que es plasmen en les comissions. Amb aquesta finalitat, acostumen a incloure recomanacions extenses i lloables en els seus informes finals. La comissió salvadorenca de 1993 va ser fins i tot dotada, en el seu mandat, de la capacitat de fer recomanacions suposadament vinculants, encara que en realitat moltes encara no s’han fet complir més de dues dècades després. La comissió peruana de 2003 va incloure una forta condemna dels antics conflictes racials, de classe i ètnics que van donar origen tant a la violència guerrillera de Sendero Luminoso com a la cruel resposta de l’Estat. La mateixa comissió va donar un tracte intel·ligent, sensible i comprensiu als danys relacionats amb el gènere -inclosa la violència sexual-, però això no significa que les coses hagin millorat. De fet, amb les comissions de la veritat, tal com passa amb altres institucions que busquen enfortir o protegir la governança dels drets humans, de vegades sembla que com més contundents són i més ampli és el seu abast, major és el risc que corren. Els missatgers són atacats per desviar l’atenció del missatge o fins i tot negar-lo. Al Perú, la comissió i els seus membres van ser vilipendiats i la seva integritat i bona fe qüestionats en una campanya orquestrada per interessos poderosos als quals no els havia agradat gens ser anomenats i exposats. El fet mateix que una comissió no sigui un tribunal de justícia s’aprofita, sovint cínicament, per desacreditar-la o minimitzar-ne les conclusions.

Aquests resultats soscaven els arguments més ambiciosos sobre el poder de les comissions per guarir, canviar i corregir el curs de les societats postautoritàries i postconflicte. Això només serà viable en la mesura que les societats estiguin disposades a acceptar i actuar sobre part del diagnòstic i la prescripció de la comissió que sembli veritable, factible i aplicable. Aquesta lògica essencialment circular ens porta de nou a la pregunta inicial sobre com definim i controlem, col·lectivament i individualment, els límits del que es considera la narració de la veritat. Les societats que comencen el llarg i dur camí d’enfrontar-se al passat aprendran, tal com han fet les que ja van emprendre el viatge, que la Comissió de la Veritat pot no ser un punt d’arribada sinó una escala, la primera escaramussa -tant de bo aquesta vegada menys mortífera- d’una nova guerra de paraules i significats.

*Aquest article va ser escrit durant l’estada de l’autora com a *Logan NonFiction Fellow* al Carey Institute for Global Good (Nova York, EUA) el març i l’abril de 2017.

Fotografia : UN Photo/Mark Garten

© Generalitat de Catalunya